

המוצלח של המסע, שבו השיג ר' נחמן את מה שביקש להשיג – אלו העניקו משמעות לכל אותם מצבים קשים שהם "בחינת הדרך לארץ-ישראל", ונתנו לו את הכוח להתמודד עם נפילות אלו, כוח שנדרש לו עד ימיו האחרונים.³⁰

ד. תורת התארים

בהמשך התורה שאנו עוסקים בה מעלה ר' נחמן "תורת תארים", שבמרכזה דיון במקומם של הדמיון והשכל בתוארי האל:

בבחינת: "ובמחוגה יתארהו"³¹. "יתארהו" – הינו תארים ושכחים, שהם בחינת כח המדמה כי כל התארים והשכחים שאנו מדמין אותו יתברך הם בבחינת המדמה כי בפנימיות השכל הוא יתברך מפשט לגמרי מכל השכחים והתארים נמצא שכל השכחים והתארים הם בבחינת המדמה ועל-כן כשהמדמה מברר ומתקן, אז יכולים לסדר שכחים ותארים לו יתברך כי כשאין המדמה מתקן, אזי אין יודעים כלל לתאר אותו יתברך, כביכול, בשכחים ותארים, כי כל השכחים והתארים הם בבחינת המדמה כנ"ל. וזה בחינת חג, בחינת "ובמחוגה יתארהו" ועל-ידי-זה נתתקן האמונה שהיא בחינת ראש-השנה כי עקר ראש-השנה, שאז הוא חדוש העולם, כי בתשרי נברא העולם, הוא תלוי באמונה כנ"ל... ועל-ידי תקון המדמה והאמונה, שנתתקן על-ידי נבואה, בחינת: "בפסה ליום חגנו" על-ידי-זה זוכין לבחינת חדוש העולם, בחינת שיר חדש הנ"ל.³²

תורת התארים הפילוסופית הפכה את פניה. אכן, ר' נחמן מסכים שעל פי השכל אין לתאר או לשבח את האל, מאחר שהאל מופשט לגמרי, אך בניגוד לעמדה הפילוסופית ר' נחמן אינו מסיק מכאן שיש לוותר על השכחים והתיאורים או למעט בהם, ואף אינו סבור שיש לבארם כתוארי שלילה או כתוארי פעולה.³³ לעומת זאת הוא מציע לראות

30. "דע כי זאת התורה (ע"ח) נאמרה בשבת נחמו באומאן סמוך להסתלקותו... ענה ואמר: מה אתם נוסעים אצלי? הלא אני איני יודע עתה כלל?! כשאני אומר תורה יש לכם על מה לנסע ולבוא אלי, אבל עתה על מה באתם? הלא אני איני יודע עתה כלל?! כי אני עתה רק פראסטיק לגמרי והאריך בשיחה זאת וכפל ושלש כמה פעמים שאינו יודע כלל ושהוא רק איש פשוט לגמרי ושהוא פראסטיק ואז אמר שהוא מחיה את עצמו עתה רק במה שהיה בארץ ישראל, והאריך בשיחה זאת שבאמת לאמתו אינו יודע כלל וכלל לא ושהוא רק פראסטיק לגמרי, רק שהוא מחיה את עצמו במה שהיה בארץ-ישראל ומתוך שיחה זאת התחיל לדבר ולבאר כל ענין הנורא שהוא איך מחיה את עצמו בעת הפשיטות מהדרך של ארץ-ישראל" (שיחות הר"ן, קנג, עמ' קח-קט).

31. ישעיהו מד, יג.

32. ליקוטי מוהר"ן, תנינא, ח, סוף יב.

33. להלן, בפרקים יא ויב אעסוק בסוגיית תוארי השלילה ובהדים שהיו לה במקורות קבליים וחסידים.

בשבחים פעילות ברוכה של כוח המדמה, שאכן איננה עולה בקנה אחד עם "פנימיות השכל", אך אף-על-פי כן יש לה מקום ותפקיד. אם הפנייה לאל בתואר ובשבח נעשית כפעילות שכלית, הרי יסודה בטעות וסופה בהגשמה. אך אם היא פעילות של כוח המדמה תקין, המושפע ופועל מכוחה של הנבואה, הרי זו פעילות ברוכה, מתוקנת ומבוררת.

התארים והשבחים הם חג, הם ראש השנה, שהוא חג האמונה בחידוש העולם, בחינת "היום הרת עולם". האמונה בבורא עולם איננה מחויבת לשכל ואיננה כפופה לחוקי הטבע, מאחר שמעצם הגדרתה היא רואה בחוק, בטבע ובשכל בריאה שהתחדשה בזמן מסוים, ותשתנה ותתחדש לעתיד לבוא. זוהי יצירה מקומית, מסוימת, שאיננה המכלול, אלא ערוץ קיום מסוים ומוגבל בתוכו. האדם אינו צריך להגביל את עצמו לערוץ השכל והדעת בלבד, ועל כן הוא יכול, וצריך, לפעול בעזרת כוח המדמה, לתאר ולשבח את הבורא.

חשוב לשים לב, שבתורה זו קביעת השכל ש"הוא יתברך מפשט לגמרי מכל השבחים והתארים" אינה מוצגת כמוטעית ולא נשללת מכול וכול. נראה כי אף שידיעה זו מפנימיות השכל מקובלת ובעלת ערך,³⁴ מוטל על האדם להאמין, להתנבא ולסדר שבחים ותארים בעזרת הדמיון. השבחים והתארים צריכים תיקון ובידור ועליהם להגיע מכוחה של נבואה, מאחר שישנה בעיה אמיתית באשר לשבח האל ולתארו. במישור מסוים לא רק ששבח האל הוא טעות, אלא מדובר בעוון הגשמה ובפגיעה באל המפושט מכל תואר. אך דווקא המודעות הברורה לכך והסבת כל הפעילות הדתית מסוג זה מאפיק הדעת לאפיק הדמיון היא המטהרת אותו מהגשמה ומאפשרת אותו מבחינה תיאולוגית. מה שמותר לדמיון כדמיון לדמות, אסור לשכל לחשוב. ר' נחמן אינו טוען שמכוח הדמיון מתברר שהאל איננו מופשט, אלא שעל-אף שהאל מופשט, מותר לאדם לדמותו בשבחיו ובתארו, אם הם נעשים בכוח דמיון מתוקן ומבורר שיש בו ממד של נבואה.

סידור שבחיו ותארו של האל שייך לאותו תחום תודעה המתרחש "במקום שהשכל נפסק" – הדמיון כדמיון פועל בתחום זה; לשכל יש מקום, אך יש גם מקום שבו הוא נפסק. במובן זה ר' נחמן אינו יוצר כאן ניגוד מוחלט, ולכן גם אינו מכריע הכרעה גורפת בין השכל לדמיון. ודאי שר' נחמן אינו מוכן להכיר בדעת כשופט עליון, שהוא הקריטריון לקבילותה של השגה או לחשיבותה של עבודה דתית המתרחשת מחוץ לתחומיו. מנגד, הוא גם אינו טוען טענה גורפת בדבר שקריות השכל או היותו מראה המעוותת את המציאות והעולם. טענתו מנוסחת כאן במתינות: לשכל מקומו שלו, ולדמיון מקום אחר, אוטונומי, משוחרר מכבלי השכל והדעת ובו מתרחשת הנבואה, האמונה ואמירת שבחו של בורא עולם. תורת תארים זו עולה במקומות נוספים, ור' נחמן מקשר אותה גם במקומות אלו לעניין מחיאת כפיים ולעניין ארץ-ישראל.

זֶה בְּחִינַת מַחְאֵת כַּף אֶל כַּף, כִּי עַל-יְדֵי-זֶה מְבִיטִין בְּתִמְנוֹנַת ה', כִּי תִמְנוֹנַת ה' הֵינּוּ דְמִיּוֹנוֹת שֶׁאֵנוּ מְדַמִּין אוֹתוֹ רַחוּם וְחַנּוּן וְשֶׁאֵר כְּנֵיִים וְדְמִיּוֹנוֹת שֶׁאֵנוּ קוֹרִין

34. על עמדתו של ר' נחמן בסוגיה זו אדון להלן, בפרק יב, "מעשה ממלך עניו".

אותו, כל אלו הדמיונות גלו הנביאים, ונביאים זה בחינת דבור התפלה, כמו "ניב שפתיים", וכשאנו מדברים בשפתינו את התמונות והדמיונות ומוחאין בכפפים, אזי נתקיים: "כיד הנביאים אדמה",³⁵ כי הנביאים הם הדבורים והכפפים הם יד הנביאים, ואז הדמיון נתגלה, בבחינת: "וכיד הנביאים אדמה", ונתקיים: "ותמונת ה' יביט".³⁶ גם מחאת כף זה בחינת "וידי אדם מתחת כנפיהם",³⁷ כי הכנפים הם הדבורים, בבחינת: "ובעל כנפים יגיד דבר".³⁸

על רקע ההנחה בדבר אופיה הנבואי של התפילה, "ונביאים זה בחינת דבור התפלה" – הנחה שר' נחמן מרחיב ומבסס במקומות אחרים – מעלה ר' נחמן טענה מרתקת על התהליך הנבואי המתרחש בתפילה ועל מקומו של כוח המדמה בנבואת המתפלל. ראשית התהליך בנביאים. הנביאים החושים ב"תמונת ה'" עושים זאת בעזרת הדמיון. "תמונת ה'", שהנביאים חווים כחזיון וכתמונה, מיתרגמת למלים, לתיאורים ולשבחים כ"רחום וחנון ושאר כנויים ודמיונות שאנו קורין אותו". כאשר המתפלל אומר את דיבורי התפילה, הוא משחזר בכך את דברי הנביאים שנאמרו בעקבות הנבואה; שכן כל הכינויים, התארים והשבחים – "כל אלו הדמיונות גלו הנביאים". עתה, אצל המתפלל, מתרחש תהליך הפוך, והמילה קודמת לדמיון. האדם מתפלל ואומר את מראות הנבואה, "ואז הדמיון נתגלה... ונתקיים 'ותמונת ה' יביט'". ר' נחמן לשיטתו רואה לא רק בתמונות הנבואיות ובחזיונות פעילות כוח המדמה, אלא טוען שהשפה הדתית בבסיסה, הכינויים והתארים, אף הם מפעולותיו של כוח המדמה. השכל שולל את האפשרות לתאר את האל לכנותו ולשבחו, שכן על-פי "פנימיות השכל הוא יתברך מפשט לגמרי מפל השבחים והתארים". השכל היה מביא לדומייה מכל תהילה.³⁹ רק הדמיון המשוחרר מכבלי השכל הוא המאפשר לאדם לסדר את שבחיו של האל. התארים והשבחים הם דמיון ורסיסי תמונה, ולא אמירות בנות דעה. לא מהפילוסופים יצאו סידורי התפילה ושירי השבח.⁴⁰ כור מחצבתם הוא הנבואה, ומכוחה של הנבואה האדם יכול להתפלל. האדם בתפילתו מנסה לשחזר את האירוע הנבואי. הוא פותח בביטוי המילולי, ומכווחו של הדיבור הוא מנסה להגיע להתגלות הדמיון הנבואי, שקודם לכן היה המקור המכונן של הביטוי המילולי.

35. הושע יב, יא.

36. במדבר יב, ח.

37. יחזקאל א, ח.

38. קהלת י, כ. הציטוט מתוך ליקוטי מוה"ר"ן, קמא, ריב. התורה היא "לשון רפנו זכרוננו לברכה".

39. ראה רמב"ם, מורה נבוכים, חלק א, נט. בסוגיה זו אדון בפרקים יא ויב.

40. ראה, לדוגמה, את עמדתו הביקורתית של הרמב"ם לגבי אמירת פיוטים והוספת שבחים לאל (מורה נבוכים, חלק א, נט).